

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 141
(18874)

2016 чылдың
декабрь 6
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

• Ажыглалга кирер тудугда

• Медээлер

ШАЛЫПЧЫ ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

Үе-шагның бергелери турза-даа, республиканың хоорай, суурларын-чаа тудуглар чылдың-на немежип бар. ТР-нің Тудуг болгаш чурттал-коммунал ажил-агый яамызының дээлерин езугаар алырга, амгы де республика девискээринде дуп турар тудугларның саны 327 дуп турар. Оларның аразында Кы-л хоорайның «Өдүген» аалчылар жыңының чанында бедик каас-лаш бажың — чаа тудуп турар аал-лар бажыңы база бар. Амгы үеде да тудуг ажилдарын доозуп турар. Хүннерде ында иштиги ажил-кылып доозары-биле хоорайның аңгы тудуг организацияларындан ажилкерниң, шеверлекчилерниң, ажилкерниң, каасталга плиткалары салыр болгаш дузалал ажилдары ажилчыларның он ажыг бригада-хаара туткан, ажил бачым, чай чок.

Уран Ондарның шеверлекчилер бри-гадазы Кызылдың Спутник суурда дөрт каат чуртталга бажыңын тудуп турар «Ти-тан» КХН-ге хамааржыр. Олар чуртталга бажыңының тудуун барык-ла дооскан, ам чүгле одалга системазынга кожары арт-кан. Амдызында бо ажилдарны кылып доозуп турар аразында, Уран Ондарның бригадасы аалчылар бажыңының ишти-ки шеверлел ажилдарын кылчып бээр сорулгалыг тускай керээ-биле мында ажилдай бергени бо.

Шеверлекчилер бригадасында хөй-даа эвес үш кижиге ажилдап турар (Чурук-та оң талазындан: Галина Лундуп, Уран Ондар, Алефтина Чебоксина). Ындыг-даа болза олар даанган ажылының езулуг мастерлери-дир дээрзин прораб Алек-сандр Чемезов бүүредип чугаалап турар.

Ол, шынап-ла, ыңдыг болду. Эрткен чүс чылдың 70-80 чылдарында бүдүн Ты-вага ат-сураа димиреп турган Кызылдың

48 дугаар тудуг участогунга ажилдап тургаш, хоорайның улуг-биче тудугларын барык шуптузун тутчуп каапкан, ол үениң ат-алдарлыг аныктар бригадасының кол өззүн тургузуп турган ажил-ишчи шеверлекчилер ол болду.

— Бо тудугнуң шеверлел ажилдарын декабрь 20-ге чедир доозуптар бис. Оон соонда Спутникте чуртталга бажыңын чылыдылга системазынга кожуптарга, иштиги шеверлел ажилдарын кылыр. Улаштыр база кайда-ла ажыглалга ки-рер тудуг бар-дыр, ынаар чоруптар. Ажил чок черле олуруп шыдавас-тыр бис — деп чугаалааш, Уран Ондар каттырып кагды.

Чаа 2017 чылда беш сылдыстыг аалчылар бажыңының тудуун ажыглалга ки-рер дээш, кызымак ажилдап турар шеверлекчилерге чедишкиннерни күзеп каалыңар.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

«ПРОГРЕССТИҢ» БУЗУНДУЛАРЫ ТЫВЫЛГАН

Улуг-Хем кожуунуң Эйлиг-Хемден 15 километрде Тос-Тевек деп черден тус черниң чурттакчызы борбак демир херексел тып алган дугайында медээ-ни алгаш, өрт гарнизонуң оператив-тиг бөлүү ол девискээрге хыналда-ны чоруткаш, даг ийинден космиктиг корабльдин сфера хевирлиг демир бузундузун тыпкан. ОБЯ-ның Тывада кол эргелелиниң баш бурунгаар дыңнады-биле, Тываның девискээринге дүшкен корабль бузундуларындан когарааннар чок болган. Чазылган «Прогресс МС-04» чүкк кораблиниң бузундулары агаарга-ла өрттенген, бүдүн арткан кезектери республиканың девискээринче кээп дүшкенин Роскосмос бадыткап турар. Ынчангаш тус черниң девискээринде малчыннар болгаш аңчылар турлагла-рындан демир бузундулары тыптып болур. Тып алган таварылгада аңаа дээп болбас, дораан «изиг шугумче» 9-99-99 азы кожуунуң чаңгыс аай де-журный диспетчер албанынче (ЕДДС) дыңнадыр.

ТЕРГИИННЕРНИ ШАҢНАП МАКТААН

Декабрь 2-де Кызыл хоорай су-дунга юристер хүнүнүң бүдүүзүндө «Шииткекчиниң эңкидузалакчызы», «Суд хуралының эң эки секретары» деп про-фессионал мергежил мөөрейин түңнээн. Шииткекчиниң дузалакчыларының база суд хуралдарының секретарьларының ажылының шынарын, корум-чурумун, билиин, мергежилин эки билирин, ки-жилер база коллегалары-биле чугаала-жыр аянын, ол ышкаш судтуң хөй-ниити амыдыралына киржилгезин өөренип көргөш, түңнээн. 2016 чылдың эң-не тергилеринге кеземче керээ талазы-биле шииткекчиниң дузалакчызы Оолак Сат база суд хуралының секретары Ирина Семенова, хамааты херектер та-лазы-биле шииткекчиниң дузалакчызы Буян Тувен-Байыр база суд хуралының секретары Чечек Монгуш олар санадып, шаңнадып мактааткан.

«АНЫЯК ГВАРДЕЙЖИЛЕР» — УРУГЛАРГА

«Чаңгыс демниг Россия» партияның «Аныяк гвардейжилери» биле Россияның Ажаалда банкызының аныктары Уруг-лар бажыңынче четкеш, уругларга белектер сөңнээринден аңгыда, Чаа чылдың шивизинге ойнаарактар кылыр мастер-классты эрттиргеннер. Аныяк активистер уругларның холдары-биле кылган ойнаарактарын садып-сааргаш, Чаа чылдың белектерин садып бээрин аазааннар. Уруглар аалчылары-биле каттай ойнап, пластилин-биле дүрзүлөр кылып, чуруктар өңнеп, шүлүктөр ном-чааннар.

• Чагыдылга — 2017

«ШЫН» — ЧОНУНУҢ СОЛУНУ

2017 чылдың бирги чартында «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-нің киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	127,22	381,66	763,32
31730 — организацияларга	137,22	411,66	823,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

• Россияның Президентизиниң РФ-тиң Федералдыг Хуралына Айыткалынга хамаарыштыр

Радомир ЧИГЖИТ, «Ир-биштин армиясы» коммерциялык эвес акционерлиг ниитилелдин директору:

— РФ-тиң Президентизи Владимир Путинниң Федералдыг Хуралга Айыткалын сонургап дыңнадым. Эң ылаңгыя мээң ажылым угланышкынынга чоок дыңнадым—2017 чылды Экология чылы кылдыр чарлааны болду.

Шынап-ла, кандыг-даа экономиканы хөгжүдөрдө чуртта экология талазы-биле байдалды өөренип, болуп болгу дег айыылды чайладыры эң чугула. Чижээ, кижиниң организмни эки ажилдадыр дээш, ооң күжүн камнавайн баар чүве болза, бир-ле аарыглар тыттып, кижини амы-тынындан чарлып болур болгай. А Бөмбүрзек дээр дика улуг организм-дир. Ооң бир-ле талазын камнавайн, деңгизгүрүн өйлөвейн баар болза, ол дыка хей чидиргилерге, айыыл-халапка чедирер.

Бистиң республикавыска хамаарыштыр туризмни сайырадыр деп сорулган салып алгаш, бок төгөр полигоннары-высты аайлап албас болзувусса, аалчыларывыс бистиң чайгаар бүткен чараш парктарывысты, ховар дириг амытаннарывысты сонургап көөр-даа болза, ол боктарны көргөш, дөмей-ле таарзынас.

Бичеймаа МОНГУШ, 85 харлыг: — Ачы-буяныг хей-ниити каттыжышкыннарын, эки ту-

ра-биле дуза кадар сорулгалыг ниитилелдерни деткир деп Президентиниң Айыткалында чугаалап турду. Шаанда тимуржу командаларның ажылы дыка көскү болур чүве болгай. Ынчангаш ол шимчээшкенин дигизер боор деп деткир-дир мен. Дыңнаарга, волонтерлар-ла дээр, чүге даштыкыларны өттүнер бис. Тимуржулар биске чоок дыңналыр.

Ольга ШИРИН, хуу сайгарлыкчы: — Владимир Путинниң Федералдыг Хуралга Айыткалын чүгле эрге-чагырганың аңгы-аңгы адырларында удуртукчулар эвес, а бөдүүн хамаатылар база чыл санында сонургап дыңнаарын эскерип тур мен.

Бодум хуумда АҮК (агро-үлетпүр комплекси) адырында медеглелдерин сонургап дыңнадым. Өгбелеривис мал ажылын чүс-чүс чылдар дүргүзүндө кылып келген. Кажан тыва бижик тыттып кээрге, чамдык кырганнар уругларын школага өөретпейн: «Стол кырынга тараа тарып чириңни мен көрейн» — деп кончуп турганын дыңнааш, бирде чаптаар чордум.

Хуу бүдүрүлгелерни сайырадыр дээнин Айыткалга медеглээнинге дыка өөрдүм. Оон аңгыда, бүдүрүлгелерниң чырык энергиязы дээш төлевирлери дыка улуг болур. Аңаа аңгылаан субсидияларны АҮК-тү хөгжүдериңиң программазынча база кириген болза деп күзөлдүг мен.

Эрге-хоойлу олимпиадазы ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

Декабрь 2-де Кызылдың хоорай судунга хоорайның школаларының улуг класс өөреникчилериниң аразынга Юристер хүнүнгө тураскааткан чыл санында болур эрге-хоойлу олимпиадазының төңчү чадазын эрттирген.

Тест хевиринге эрткен олимпиаданың бирги чадазынга киришкен 300 ажыг уруглар аразындан школа бүрүзүндө эң-не хей баллдыг үш-үш өөреникчини түңнел кеззэнге кириштирген. Бо олимпиаданы суд алды чыл улай эрттирип турар болгаш, чылдан чылче ооң негелде, чурумун чаартып, сайыраңгайжыдып турар. Ооң ийги кеззэн проектор дузазы-биле «Боттун оюну»

деп интерактивтиг оюн хевиринге чоруткан.

Бирги черни Кызылдың 11 дугаар школының командазы алган, ийги черде — № 2 ортумак ниити өөредилге школы, үшкү черге № 7 ортумак ниити билиг школының командазы төлөптиг болган. Хууда чедиинкиннер аайы-биле бирги черни 2 дугаар школының 11-ги класс өөреникчизи Дугар Мөнгө алган, ийги черде — № 11 школының он бирги классчызы Мамадалиев Гуламджан, үшкү черге № 7 школының өөреникчизи Эдвин Иванов төлөптиг болган.

Кызыл хоорай судунун парлалга албаны.

• Тываның Баштыңының ажил-херэ

ШОЛБАН КАРА-ООЛ: "РОССИЯНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ЯАМЫЗЫ ТЫВАГА ДУЗАЗЫН ЧЕДИРЕР"

Москвага Россия Федерациязының көдээ ажил-агий сайыды Александр Ткачев биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун ужуражылгазы болган.

Мал ажылын республикага улам сайырадыры, бөдүүн болгаш чулуктуг чемнер-биле хандырылга, адырга күрүне деткимчези-биле холбашкан айтырыгларны олар сайгарган, а ол ышкаш ажил-агийны чорударының биче хевирин сайырадырының база көдээ девискээрлерни хөгжүдериңиң айтырыгларынче кичээнгеи салганнар.

Ужуражылга үезинде Шолбан Кара-оол мал ажылы регионну сайырадырының кол угланышкыны дээрзин сайытка дыңнаткан. Республиканың үндөзүн чурттакчыларының шаг-төөгүдөн бээр кылып келген ажылы база ол.

Александр Ткачев Тыва Республикага мал ажылын сайырадыр ажилды деткээн, күрүне деткимчезиниң акша-хөреңгизин көдээниң бараан бүдүрүкчүлериңе чогуур үезинде чедирери чугула дээрзин демдеглээн. «Мал ажылын хөгжүдөр дээш, күженишкыннерни каттыштыра чугула дээрзи билдингир. Республиканың агаар-бойдузунуң нарын барымдаа-лааш, кышкы үеде мал чеминге хереглелди ылап санаар херек» — деп, Александр Ткачев демдеглээн.

Регионнун удуртукчузу бо чылдың ноябрь эгезинде чагган улуг хар малчыннарга шыңгыы шыналда болган дээрзин федералдыг сайытка дыңнаткан. Ооң Тываның кожуннарының көдээ ажил-агийыга чедирген когаралы 312,6 млн. рубль четкен. Тываның харга бастырган муниципалдыг тургузугларына мал чеми садып алыр акшалан-дырышкын дугайында дилег кириген, ол дуза онза байдалдардан малдың баш санының өлүп хораар чоруун эвээжидиринге чугула болуп турар.

Тыва Республикага агаар-бойдустун нарын болганын барымдаалааш, бо чылын феде-

ралдыг интервенция фондундан 15,5 муң тонна кызылтасты болгаш арбайны тускайлаан дээрзин Александр Ткачев дыңнаткан.

Ужуражылганың киржикчилери көдээ девискээрлерни сайырадырының, ажил-агийны чорударының биче хевирлерин деткириниң болгаш республикага көдээ ажил-агийның хереглел кооперативтерин тургузарының айтырыгларын чугаалашканнар.

«Эгелеп чоруур фермерлерни деткири-биле амгы үеде Тыва Республикада «Аныяк өгбүлге — кыштаг» деп губернатор төлөвилелин боттандырып турар. Күрүне баштыңының деткээни ол төлөвилелдин ачызында фермер ажил-агийларының саны 105 четкен. Бо чылын Тывага уксаалыг мал азыраан ажил-агийларның саны 28 турганындан 35 четкен, уксаалыг малдың баш саны 1 муң ашкан» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Россияның Көдээ ажил-агий яамызы фермерлерни деткириниң талазы-биле идепкейлиг ажилды чорудуп турар дээрзин Александр Ткачев демдеглээн. «Чоокку чылдарда регионнарың сорулгазы — фермер ажил-агийларының болгаш хереглел кооперативтериниң санын чуртка каш катап өстүрери» — деп, федералдыг сайыт айыткан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның көдээ ажил-агий сайыды Александр

Ткачев-биле ужуражылгазын дугайында мынчаар тайылбырлаан: «Фермерлерге өөрүнчү ийи медээни дыңнадыр-ды мен. Биргизи — Россияны Көдээ ажил-агий яамызы улуг харга бастырган мал чыннарга дузаны чедире болган. Ол айтырыгларны дугайында федералдыг сайыт Александр Николаевич Ткачев-биле чугаалаштывын. Ооң боду көдээ ажил-агий талазы-биле эртемниг кижик көдээ ажил-агий бизнесини озалдыг талаарын тергип эки билер, ынчанга мээң чугаамны чогумчалы хүлээп алды, Тываның мал чыннарынга немелде мал чемин садарынга дузалажырынга чөпшээрешти. Ол дузаны ажыглап тургаш, бергекыштың когаралын эң-не эвээжидир апаар бис. Ийги эки медээ — 2017 чылда Тываның көдээ ажил-агий бараанының бүдүрүкчүлери деткир субсидияларны хемчээлин кызырбас, ол хевээр арттыралын Александр Николаевич аазады. Чаа чылдан эгелеп федералдыг субсидияларны чаа методика-биле тыпсырын барымдаалаарга ол биске аажок чугула. Кадыг дошкун агаарлыг Тываның бижик көөр уjurлуг деп чүвени Александр Николаевич Ткачев эки билер турар деп бодаар мен».

ТР-ниң албан езузунун сайтызындан.

• Мал ажил-агийында

КӨЖЕРИ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА

үеде ырак-узак черлерде турар, нарын байдалдыг малчыннарже ааш-чем, мал чеми чедирер ажилдар дүн-хүн дивейн уламчылап турар. Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузунда байдал ам-даа нарын. Харны аштап турдала, кырындан чаап, хөртүктөп кааптар болганындан орук хадыннып каар. Орук аштакчылары, трактор, "Зил" автомашина чоллаачылары болганчок-ла орукка хонар ужурга таваржы бээрлер.

Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик кожуннарның чагырга даргалары байдалдың нарын бергезин өөренип көргөш, малдың баш санын камгалары-биле, кылын эвес хар чагган өске кожуннарда хостуг кыштагларже малчыннары көжүрер деп шиитпирлээн. Ынчаарга, Улуг-Хемде 7, Сүт-Хөлде 6, Өвүрдө 4, Каа-Хемде 3, Чаа-Хөлде 6, Чеди-Хөлде 2, Кызыл кожунда

7, Таңдыда 1, Кызылда 1 Эрзинде 3 — ниитизи-биле 38 хостуг кыштаг илереттинген.

Амгы үеде чаңгыс-даа малчын өг-бүлө көшпээн. Чүгле 893 баш малды, ооң иштинде арат-фермер ажил-агийлардан 150 баш малды Кызыл кожунче, көдээ ажил-агийның бүдүрүлгө кооперативтеринден 250 баш малды Тес-Хемче, хуу малчыннардан 493 баш малды Би-Хем, Улуг-Хем, Кызыл, Таңды кожуннарже дамчыткан.

Малчыннарга көжөрүн сүмелээрге, күзөлдиг малчыннар чок бооп турарын кожуннарның көдээ ажил-агий ажилдакчылары дыңнаткан. Малчыннарның шак ындыг тоомча чок хөөнүңе Тываның көдээ ажил-агий яамызы таарзынмай турар. Амгы үеде сже-ширбиил барындан мал тоовайн барып болур. Ынчалза-даа кышты өттүр черниң

чулуктуг сигенин чивейн турган мал (ылаңгыя төрүүр мал), чаккаар март, апрель айларында көжөр күзөлдиглер чүге чогул? Мал бажын онча-менди камгалар, кышты хүр эртер дээш, көжери эргежок чугула. Ооң мурнунда чылдарда Мөнгүн-Тайга кожунга улуг хар чагганда, малчыннарны көжүрер дээрге, база удурланган. Ооң түңнелинде чалын хей мал хораанындан малчыннар улуг когаралга четкен. Шак ындыг чүүлдерни катаптавазы-биле кыштың «тос-тостун соогу» дүшпээнде малчыннар малмаганны көжүрүп алыры чугула.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Тываның экономиказының бир кол адыры — мал ажил-агийы. Ноябрь айның байдалы-биле республикада 43 469 көдээ ажил-агий бүдүрүкчүлери бар. Оларның иштинде улуг болгаш биче көдээ ажил-агий бүдүрүлгелери 256, арат-фермер ажил-агийлар 1028, организацияларның дузалал ажил-агийлары 84, база чурттакчы чоннун хууда ажил-агийлары 42101 (азы 96, 8 хуузу).

Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик кожуннарда улуг харның уруктарын чайладып, малчыннарга дуза кадар ажилдар ам-даа уламчылап турар.

Бай-Тайга кожунда 14 муң ажыг бода мал, 141 муң ажыг шээр мал, 4 муң хире чылгы мал, 3 муң хире сарлык, а Барыын-Хемчик кожунда 17 муң ажыг бода, 116 муң ажыг шээр мал, 7 муң ажыг чылгы, 1178 баш сарлык бар.

Ноябрь айда «Комбикорм» заводундан алган мал чемин Бай-Тал, Шуй, Кара-Хөл, Эрги-Барлык, Кызыл-Мажалык сумуларның чагыргаларына чедирген. Малдың баш санын эвээжидип, ону эки өртөккө садып-саарар талазы-

биле ажилдарны организастан. Амгы үеде 1879 баш бода мал, 1892 баш шээр болгаш 15 баш чылгы малдың эддин садып сайгарган.

Хууда малдыг чурттакчылар азыралда малын канчап кыш ажырып алыры деп дүвүрөп, хойларны 2500-3000, бода малды 15-18 муң рубльге, а чамдыкта оон-даа эвээш өртөккө садып-саарып турарлар. Хары улуг болганындан малын одар-белчирге, мал чеминге кызагдадып, чудадып өлүрүп алырының орунуга арткан малга сиден немей садып алыры-биле, эвээш-биче-даа болза, өртөккө чедирип алганы дээр деп олар санап турарлар.

Бай-Тайга кожунда амгы

ТЫВАГА АЙЫЫЛ ЧОК БОЛЗУН ДЭЭШ

Бистиң интервьюс

Тыва Республиканың девискээринге хоойлу-дүрүмгө дүүшпес миграцияга, күш-ажылды чажыт чорударынга болгаш даштыкы хамаатылар база РФ-тиң хамаатызы эрге-байдалы чок хамаатылар аразынга кем-херек үүлгедир чоруктарга удур хемчеглер дугайында айтырыгларны ТР-ниң Дээди Хуралынга бо чылдың ноябрь айда эрткен чөвүлел хуралга чугаалажып көргөн. РФ-тиң Айыыл чок чорук албанының ТР талазы-биле эргелелиниң, ТР талазы-биле Иштики херектер яамызының, Айыыл чок чорук албанының ТР талазы-биле кызыгаар эргелелиниң дээш ажыл-чорудулгазы ук айтырыгга хамаарылгалыг өске-даа албан черлериниң төлээлери чөвүлел хуралдың ажылынга киришкен.

ТР-нің Дээди Хуралының айыыл чок чорук, корум-чурум болгаш кызгаар айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазы **Виталий Бартына-Сады** чөвүлел хуралды ажыдып тура, терроризм биле экстремизм РФ-тиң национал айыыл чок чорунга айылдыг бооп турар деп дүвүрелин илереткен. Бо дүвүрел чүгө үндөзилеттингенил? Ол дугайында ооң боду-биле чугаалаштым.

– Виталий Монгушевич, тер-
роризм болгаш экстремизм-биле
демиселди Тываның девискээринге
гүштелдирер дугайында респу-
бликаның парламентизинге чугаала-
кып туурал апарган. Байдал ол хире
карыгыдаан бе?

– Ислам чурттарда болуп турар айынарда джихадистерниң талазына 3,2 муң хире россияжи хамаатылар айылдажып турар, Россияның Иштики еректер яамызының чаа айыылдар алазы-биле департаментизиниң мезгилери-биле алырга, байдал мындыг. Айын үнген черлерден Россияже едип келгеш, олар бистиң чуртувуста орулгуг «Ислам күрүне» деп террористичи организацияже кижилерни элзедип турарлар. «Ислам күрүне» деп террористичи организацияның талалакчылары бистиң республикага безин кээп турар турган. «Ислам хосталганың партия» («Хизб ут-Тахрир аль Ислами») террористичи организацияның ийи талалакчылары Тываның девискээринге 2015-жылда туттурганнар. Соңгу Кавказта алгаш Мурнуу Чөөн чүкте дайынчы делиишкиннер чорудуп турар дээрчи бөлүктерге кижилерни элзедип турар деп олар оралдашканнар. Ол-лаптын интернет дамчыштыр экстремистик суртаалды бастыч республиканың девискээринге илереткен.

Кыргыз Республиканың хамаатызы
сымбек улуу Азамат Бишкек хоорайга
раш, «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами»
террорисчи организацияның салдарын
алзып, ооң кежигүнүнүгө киргеш, у
ганизацияже кирер кылдыр кижилер
элзедип эгелзэн. Ол сорулга-биле
15 чылдың күзүн Кызыл хоорайга
ргыстандан келгеш, РФ-тиң Айыыл
чоруунуң албанының Тыва Респуб
ка талазы-биле эргелелинің ажил-
чыларынга туттурган. Россияның
ыыл чок чоруунуң албанының
ылдакчыларының чоруткан истел-
и Касымбек улуу Азаматтың «Хизб
Тахрир аль-Ислами» террорисчи
анизацияның ажилынга киржилге-
долузу-биле бадыткаан. Москва
риг округунуң шериг судунуң Кызыл
райже 2016 чылдың июнь 7-де
гүшкүннүг суд хуралының шиит-
и-биле РФ-тиң хоойлузу езугаар
уддан террорисчи организацияның
ил-чорудулгазынга киришкени дээш,
ымбек улуу Азаматты 5 чылда хос-
газын казып шииткен.

«Хизб ут-Тахрир аль-Ислами» тер-
исчи организацияның кежигүнүн
мурнунда база бистиң республи-
тудуп, судтап турган.

Таджикистанга төрттүнгөн Наим-
Шарофович Кодиров «Ислам-
Халифады» террорисчи органи-
зияның «Тываның иматады» деп
бырын тургузар болун оон удур-

тукчузу «имам» деп чарлаар дээш, 2012 чылдың август айда республикага чедип келген. Кызыл хоорайда сайгарлыкчы бүдүрүлгелериниң бирээзиниң складтарының бажыңына мөргүл өрзөли айткаш, аңаа кижилерни мөргүлге чыып, «Исламни Халифады» террорисчи организацияның кежигүнүнге киреринче элзедип эгелээн. Террорисчи организацияның аялчорудулгазынга киришкени дээш, Наимджон Кодировту 5 чыл 4 айга хосталгазын казып шийткен.

Тыва киж иже безин аңаа хамаарылгалыг апарган таварылга илереттинген. Омск хоорайда Сибирьниң күрүнениң күш-культура болгаш спорт универсигедеинге Сылдыс Ооржак өөренип тургаш, радикалдыг исламистерниң салдарына алыскак, 2015 чылды ислам шажыны чүдүлгези кылдыр хүлээп алган. Интернетте «ВКонтакте» деп социал четкиниң идеккейлиги ажылакчызы болгаш, аңаа радикалдыг исламның өөредигине улам алзып, Россияның девискээринде хоругдаткан «Ислам күрүне» террорисчи организацияның ажал-чорудулгасын сонуургап турган. Ооң түннелинде Россияга террорисчи ажал-чорудулганы боттандырар дугайында чүүлдерни бодунуң электронуг ары-ырына С.Ооржак киригенин Россияның айыыл чок чоруунуң албанының органныры илереткен. Ындыг үүлгедиге РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 205.2 чүүлүнүң 1-ги кезээ-биле көрдүнген кем-херекке оонаажыр. Приволжье шериг округунуң судунуң үнүүшкүннүг хуралы 2016 чылдың сентябрь айда Кызыл хоорайга болган. Ол судтуң шиитпири-биле С. Ооржак террорисчи үүлгедиге кыйгырыг кылып, ону деткип турганынга буруудаттырып, 100 муң рубльге торгаткан. Суд ыңдыг «чымчак» шиитпирни хүлээп ап тура, С.Ооржак бодунуң буруузуң долузу-биле минингенин, радикалдыг исламның хоралыын медедеп билгенин, ооң мурнунда шииттирип чорбаанын кичээнгейге алган. Судтуң шиитпири 2016 чылдың сентябрь 27-де күш кирген.

Ынчангаш республиканың девискэринге хоойлу-дүрүмге дүүшпес миграцияга, чажыт күш-ажыл чорудулгазынга болгаш даштыкы хамаатылар база РФ-тин хамаатызы эрге-байдалы чок хамаатылар аразынга кем-херек үүлгедир чоруктарга удур хемчеглер айыыл чок чорукту хандыраарынга чугула болу берген.

– Тываларның чамдыызы сөөл-

зү үедө өскө чүдүлгелерни хү-
лээп ап турар апарганы чонну
дүвүредип турар. Аңаа силерниң
хамаарылгаңар кандыгыл?

– Чүдүлгө бүрүзүнүн алыс утказы ачы-буянын. Ынчалза-даа оларның ол кол утказын көскээр тайылбырлап, боттарының сорулгаларын чедип алырынга ажыглап, дайын-чаа үндүрүп, чүдүлгелерин боттарын безин үскүлештире бээр бөлүк кижилер, политиктиг күштер, харын-даа күрүнелер бар апарган. Ынчангаш кайы-бир чүдүлгени тываларның чамдыызы хүлээп ап турарынга оваарымчалыг болбас болза, хоржок.

РФ-тиң хамаатызы кандыг чүдүлгел-
лиг боору ооң хамааты эргези. Өске
күрүнениң хамаатызы апаар-даа эргези
бар. Тываның делегейге ат-сураглыг
мөгелери Артас Санаа биле Олан
Сат ислам чүдүлгени шилип ап, өске
күрүнелерниң хамаатылары болу бер-
геннер. Артас Санаа ада-иезиниң адап
берген ат-сывын солуп, Нурислам Са-
наев деп атты ап, Казахстанның хамаа-
тызы апарып, ооң спортчу ат-алдарың
камгалап турар. Олан Сат Турцияның
хамаатызы, спортчузу болуп, Джениз
Эрдоган деп атты алган. Бо оолдарның
чүге өске чүдүлгө шилип алганынга,
чүге даштыкы күрүнениң хамаатызы
апарганынга янзы-бүрү тайылбырлар-
ны тып болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа
оларның бо базымнары мзэн сагыш-
сеткилимге черле таарышпас-тыр.
Бистер тывалар-дыр бис. Төөгүнүң
муң-муң чылдарын, аар-берге болууш-
куннарын өттүр тускай нация апарган
чон-дур бис. Шаг-төөгүдөн чүдүп кел-
ген чүдүлгелиг-дир бис, кижиги бүрүзү
ада-иезиниң адап бергени аттыг-дыр.
Бир звес өске чүдүлгелер хүлээп ап,
ат-сывыысты солуп эгелээр болзу-
вусса, тыва чоннүң салым-хуузу кандыг
апарып болурул?

– Ол россияжи күрүнениң айыыл чок чоруунга база озалдыг бе?

– Ынчанмайн канчаар. Тыва Россия Федерациязының составында республика-дыр. Күрүнениң хамаатыларының үзел-бодалындан ооң айыыл чок чоруу база хамаарылгалыг болгай. Үстүнде мээң чугаалааным чижектер дээрге даштыкыдан звес, а бистиң ишти-хөңнүвүстен тытып кээп болур айыыл-дыр. Чонувустуң, ада-өгбевистиң, ал-бодувустуң үнелиг эртинелерин камнаар, камгалаар уjurлуг бис. Чүгле ынчан Тыва бистиң чуртувус бооп, а бистер тыва улус бооп кезээде артар уjurлуг бис. Ылап-ла ындыг болзун дээш, үзел-бодалдарывыс, сагыш-сеткиливис кезээде күштүг, кандыг-даа берге байдалдарга бистиң чонувустуң езу-чаңчылдарындан, чүдүлгезинден, ук-төөгүзүнден өске шилилге биске турбас уjurлуг деп бодаар-дыр мен.

– Бистиң республиканың девис-кээринге хоойлу-дүрүмге дүүшпес миграцияга, күш-ажылды чажыт чорударыңа болгаш даштыкы хамаатылар база РФ-тиң хамаатылары эрге-байдалы чок хамаатылар аразыңа кем-херек үүлгедир чоруктарга удур кандыг хемчеглер алырын чөвүлөл хуралга шиитпирлээнил?

– Кижилер чыгыр черлерге терроризмге удур хемчеглерни күштелдирер, миграция дугайында РФ-тиң хоойлу-дүрүмүн хажык чок сагыыр дугайында тайылбыр ажилын бистиң республикада чурттап турар мигрантылар аразынга улам калбаа-биле чорудар, девискээрлер аразынга пассажирлер аргыштырылгазынга негелделерни ам-даа күштелдирер, Россияның Чазаа-биле Моолдун Чазааның аразынга 1994 чылда чарган россияжи-моол кызыгаарны эртериниң бөдүүнчүткен чурумун эде көөрүн саналдаар дээш, өске-даа шыңгыы хемчеглерни ап чорударының дугайында шиитпирни бо хуралдың киржикчилери хүлээп алган. Тывавыс айылда чок девискээр болзун дээш, ажилдаарынга ол хемчеглер база дузалаар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ
чугаалашкан.

• **Бизнес болгаш сайгарлыкчы ажыл**

ДЕТКИМЧЕ ТӨВҮ

2008 чылда Кызылдың Калинин кудумчузунда эрги бажыңны септеселээш, аңаа эгелеп чоруур сайгарлыкчыларга болгаш биче бүдүрүлгелерге деткимче кылдыр Бизнес-инкубаторну ажитканын номчукчулар утпаан боор. Бо Бизнес-инкубатор дээрге чогуу чүрүл, чүнү кылып турар албан чери боор деп номчукчуларның сонуггалын хандылары-биле тайылбырдан бээрин оралдажыыл.

Амгы үеде бо коммерциялыг албан чери сайгарлыкчыларга консультацияларны берип, тускай программа езугаар бизнес-өөредилгелерни эрттирип, делгелгелерни, ярмаркаларны организастан, өске-даа садыг-саарылга ажилдарын чорудуп турар. А чогууна кол кылып турар ажылы — эгелеп чоруур сайгарлыкчыларга садыг-саарылга чорудары-биле олуттарны чиик өртекке хөлезиге берип турар. Ындыг олуттарның саны 39, оларны тос аңгы өрээлде хуваап үскен. Ажилчын олут бүрүзүн ажилдаарынга таарымчалыг кылдыр дерзэн, эт-сел, компьютерлер-биле четчелзэн, телефон харылзаазын кошкан.

Бизнес-инкубаторнун туруп келген үзінден тура ооң ажилдакчылары ниитизи-биле 11 муң консультация-тайылбыр ажилын чоруткан. Ооң түннелинде ажил чоктарның санындан 3121 кижиге сайгарлыкчы ажилын эгелеп, хуу бүдүрүлгелерни, арат-фермер ажил-агы-йын ажадып, (оларның аразында губернатор төлөвилелинің киржиикчилери база бар), тускай бүрүткелди эртип алырынга дузалаан.

Бо албан чериниң чылдыңна ажилдап ап турар орулгазы өзүп турар. Чижээлээрге, 2014 чылда 560 муң рубльди ажилдап алган болза, а 2015 чылда 1 млн. хире рубльдиң орулгазын алган.

Сайгарлыкчыларның билиг-мергежилин өстүреринче утланган хүн бүрүнүн ажил-чорудулгазынга тус черниң эрге-чагырга органнының, Садыг-үлетпүр палатазының, Тывада сайгарлыкчыларның эргелерин камгалаар бүрүн эргелиг төлөзниң сүмелерин кичээнгеге ап, чамдык таварылгаларда оларның дорт киржилгези-биле ужуражылгаларны, «Тегерик столдарны» эрттирип турар. 2015 чылда ко-жууннарже 20 удаа үнүүшкүннүг семинарларны, 37 «Тегерик столду» организастан эрттирген. Оон аңгыда республика чергелиг делгелгя-ярмаркалар, ажил олуттарының ярмарказы чижектиг массалыг хемчеглер үзүнде консул-тацияларны база берип турар.

Аныяктар-биле ужуражылгаларны, тускай семинарларны база аңгы эрттирип турар. Ужуражылгаларга садыг-саарылга ажылын чедишкинниг чоруда берген сайгарлыкчыларны чалап, бүдүрүлгө объектилеринче үнүүшкүннерни кылган. Эркен чылын Бизнес-инкубатор школачылар ортузунга «Мээң бизнес-төлөвилелим» деп бирги республика мөөрейиниң эгелекчизи болгаш организа-чызы болган түңнелинде өөреникчилерниң школачы формалар даараар болгаш аъттыг туризм талазы-биле төлөвилелдери улаштыр боттанышкынны алган.

Бизнес-инкубаторнун моон соңгаар сорулганы кандыгы? Бирезде, ТР-нің Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы-биле сырый кады ажилдажылганы чорудуп тургаш, ажил чок хамаатылар ортузунга семинар өөредилгелерни организаптап, сайгарлыкчы ажил-чорудуллага соонургалын, хей-аьдын көдүрүп тургаш, сайгарлыкчы ажил-ишче үглүп-баштаар.

Ийде, «Биче болгаш ортумак сайгар-лыкчы ажил корпорациязы» акционерлер ниитилелиниң программаларын езугаар тренингилерни эрттирип, халас өөредилге семинарларының болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирлгезиниң шынарын экижидер сорулганы салган. А Тываның Экономика яамызы бодунуң ээлчээнде 2017 чылда бизнес талазы-биле өөредилге хемчеглерин чорудар эрге дээш РФ-тиң Экономика яамызының мөөрейинге Бизнес-инкубаторну кириштирери-биле чыгыны кириген.

Даш-оол МОНГУШ.

Арага кижилерге дыка улуг хораны чедирип турарын боттарывыс билер бис. Ооң салдарындан та чеже кижилер өлүп, амыдыралын баксырадып, будалып, чаш ажы-төлүн хилинчектеп, херек үлгедип, кара-бажыңче кирип, машина озал-ондаа кылып, кады чораан улустары, боттары-даа чок болуп турар чүве. Арага — кижилерниң коргунчуг дайзыны, тайбың чурттап олургаш-ла, ооң хайындан кырлып турар-дыр бис.

Арага дээрже хоран, наркотик-тир. Кижилер аңаа чаңчыга бергеш, ижиксээр, оон адырлып шыдавастай бээр, оон-на амыдыралы будалганы ол. Наркотиктерни хоруп каан, ону кылып, садып-саарар болза, дораан бажыңнап каар. А араганы хостуг садып турар. Арага ижер чурумнуг, хемчээлдиг, ону билбес болуңза, аңаа алзып аар сен. Ол сеңээ хоран бооп, дайзының апарып, сени бодунче чоорту чыра тыртып, угаан-медерелиң эжелеп, албаарадып, дириг амытан чадазынче шилчидип эгелээр. Аңаа алыспас дээш, ону чүгө херек таварылгаларда, езулалдар, куда-дой болган черлерге хөй эвести ижип, ийи-үш дугураан-биле кызыгаарлаттынар болза эки. Араганың багай салдары ону ижип билбесивистен болуп турар.

Кижилер көрүп чоруурга, ийи эжишкы албан-биле араганы садыгдан садып алгаш, ийи-лээ медээредир ижип алган боор. Анаа элээр чугаалажып, хөөрежири болдунмас чүве бе? Азы олар арага ижиксээш шыданмас, азы чадазынче кире бергеннери ол бе? Арага бүгү талазы-биле кайы хире хоралыг деп чүве чамдык кижилерниң бажыңга четпейн турар. Ону эгезинде ижиптеринге, сагыш-сеткилик көдүрүп, чугаа-соодун төктүп, сенден эки кижилер чок ышкыш апаар. Бодуңга ам-даа эки болзун дээш, улаштыр ижиксей бээр сен. Оон канчап баарын кижилер бүрүзү билер-ле болгай.

Чамдык улус бичии ижип, дыштанып, хөглөп чоруур болза эки деп, дыштаныр хуннерде арага садарын хоруп, кызыгаарлап каарга, аңаа удурланып турарлар. Эзирик, сээден баш-биле кандыг дыштанылга турары? Харын бодуну үрөп турарың ол ышкыш. Кижилер арага ижип алгаш, хоозун, меге, кылымал сагыш-сеткилик байдалы-биле эвес, а элээр, чырык бажы-биле, бойдустун чаяп кааны сагыш-сеткилиниң байдалы-биле сеткил-хөңүн илеретчип, сагыш хандыр хөөрежи, ойнап, хөглөп чоруур болза эки.

Чамдык кижилер араганы хора чок, анаа бир чүве деп бодаар. Арага ишкен улустарны көрүп чоруурга, ону бот-боттарыңга хөлчөк сыгашкан олар. "Ам-даа бичиден иживит даан. Ма, соондан иживит" — дээш, шай азы суг кудуп берип турар. Ол хамаанчок, байыр-лалдар азы кижилер чок болган черлерге аныяк оолдар, уруларынга арага ишпенер деп чагыр тутум, арага кудуп берип турар. Шаанда 40 хар четпээн тыва кижилер арага ишпейн чораанын билер бис. Чоок кижизин чидирген кижилер ажыг-шүжүгүгө алзып, чиик апаар боор дээш арага ижип эгелээр. Ооң кадын-да "таакпылажыр" деп чаңчыл езугаар дөргүл-төрели арагалыг ужуражып кээр. Шак ынчаар-ла ол кижилер арагалап туруп бээр. Ооң түңнели билдингир-ле болгай. Ажыг-шүжүгүгү кижилер арага ижерге, чүдөн дора, харын-даа

ООН ШУУТ ОЙТАЛААН МЕН

ону улам суларадып, сагыш-сеткилиниң берге байдалы дам баар, арага аңаа бичии-даа дузалавас, харын хора чедирер. Ооң орнунга элээр, чарт угаан-медерели-биле боданып, сагыш-сеткилин оожургадып, сегидер болза эки.

Араганы ижер-ишпези чүгө кижилерниң бодундан хамааржыр. Чамдык кижилер: "Арага ишпес дээримге-даа, таныш-көрүш, эш-өөр таваржы бергеш, ижиртиптер-дир" — дээр. Ишпес дээр кижилерни ойтур октааш, ак-сынче кудуптар эвес. Ийе, мен база аныяамда ижип чораан мен. Бир неделя ишпейн баарга, дыка-ла үр үе иштинде ишпээн ышкыш сагындырар турган. Чо-гум мен эш-өөрнүң аайы-биле ижип чораан мен. Эзирик-даа тургаш, арага бо-даа турар болза, чааскаан ишпейн чораан мен. Эрттир ижиптерге, эртенинде чүдээр. Организмниң арагага хоранналганы ол. Баш аартып, кустуруп, баксырап хунээр мен. Эш-өөр-биле ижип оргаш, бодуң көңүс анаа, элээр ышкыш сеңээ сагындырып оргаш, бодуң билбейн, билбестеп каар сен. Ол-дур, араганың айылы. Билбестээн кижилер чүдү-даа үлгедип боор. Мен база чамдыкта билбестээш, ужураалдарга-даа таваржып чораан мен. Билбестеп калгаш, кижилер эртенинде ыядыр боор чүве. Арага ижип чорааш, угаанымның дөгейленип турарын эскерип эгелээн мен. Көрүнчүккө көрүнүмге, элээр-даа болзумза, арным шырайы эзирик ышкыш көстүр апарган. Сөөлүндө боданып, араганы кызыгаарлап ижерин кызыдар апарган мен. Өгленип алгаш, арага ишпес-тир деп ынчан-на боданып чораан мен. Мен шала орай өгленгеш, шынап-ла, дораан араганы кагдым. Ам пенсионер мен, мынчага дээр чаңгыс-даа пак арага боостаамче ажырбаан мен. Эге дээрзинде улустар сыгаарга: "Чок, мээң кадыым баксырап турар, арага таарышпас" — деп каар мен. Сөөлүндө кижилер бүрүзү мени арага ишпес деп билер, мени херекке-даа албас апарганнар. Эгезинде араганы ижиксей бээр байдалдар турган, ол үези эрте

бээрге, оон уттундуруп каар. Чоорту ол сагыжыңга безин кирбес апаар.

Элээр амыдырал дээрже арагага туманналбаан чарт угаан, арагадан хостуг, дыш амыдырал, алган кадайың, ажы-төлүң-биле эптиг-найыралдыг, аас-кежиктиг чуртталга, ажыл-агыйыңның чогуңгур-бүдүңгүрү, амыдыралче тура-соруктууң, дөргүл-төрелиңниң, кады ажылдап чоруур эш-өөрүңнүң хундүткели, езулуг кижилер кылдыр чурттаары-дыр. Оон ыңай чүү херегил? Бо бүгүну ыт ишпес ажыг сугга орнап аар бе?

Араганың хоразының дугайында сарыг шажын өөрединде бижип каан. Ол үрегдекчи кара күштерниң кижилерге хора чедирер дээш чогаадып алганы күштүг чепсээ болуп турар. Бис ону ижип алгаш, азып-тенип, сээдеңнеп, херек үлгедип, боттарывыстың кадыывысты үрөп, кара күштерниң аспаанче кирип, оларга алзып чоруур бис. Арага ижип чоруур кижилер келир назынында дириг амытан, аш-мирит бооп төрүттүнер азы тамы оранының хилинчээн көөр дээр. Кижилер бооп төрүттүнер-даа болза, угааны четпес, багай аажы-чаңгыс кижилер боор деп шажын өөрединде айтып каан.

Арага ижериниң чылдагаан-нары: төрүттүнгөн хуннер, езулалдар, демдеглээшкннер, куда-дой, кижилер чок болган черлер. Кижилер көрүп чоруурга, улус төрүттүнгөн хуннерин чыл санында демдеглөп, арагалаар боор. Хөй дөргүл-төрелдиг, хөй эш-өөрлүг кижилерниң арага ижерин ынчангаш көвүдөп каар. Сөөлүндө "алкоголик"-даа апарза хөңнү. Тыва чон шаанда төрүттүнгөн хун деп чүвени кажан-даа демдеглөп, эрттирбейн чораан. Мен билип кээримден не чоок улустарым, өске-даа улус төрүттүнгөн хун эрттирип турганын чаңгыс-даа көрбээн мен, мен бодум-даа ону тоовас чораан мен. Ол орус чоннуң чаңчылы бооп чадавас. Тыва кижилер бодунуң чонунуң чаңчылын эдиреп чоруур болза эки.

Арага-биле демиселди канчаар чорударың? Мээң бода-лым-биле, араганың хоразының

дугайында чонга суртаал ажы-төлүн калбаа-биле чорудар, шак лаларга, өөредилге черлериниң программасынче араганың хоразының дугайында кичээлдерни кирип, арагачыларны туткаш, сургап тургаш эмнээл кижилер хевирин оскунупкан аар улустарны күш-биле-даа бол эмнеп, катап кижилер кылып каар буян ышкыш.

Чазактың чорудуп турар арагага удур хемчеглерин, ара садарын хоруп, кызыгаарлап турарын деткир мен. Кижилер боттары арага ижеринден уттунуп шыдавас болганда, шажындыг хоруушкун хемчеглерин-даа болза ажылдап турган оларны кижизидер апаар, оларны боттарыңга ажыкты Арага садарын шуут хорувай ону бичиилеп хоруп эгелээр болза эки деп бодаар мен. Чамдык улус араганы хоруурга хоржо кижилер үен-даян арага холу саалыг суррогат чүүлдер сады ижер апаар деп турар. Ынды чүүлдерни анаа кижилер ишпес оларны чүгө арагадан уштуну шыдавас алкоголиктер сады ижер, а оларны саны эвээш.

Мен бодум араганы ижип ооң салдарын, хоразын бодум эдилеп чордум. Түңнелинде оо шуут ойталаан дириг херек мен-дир мен. Аныяамда угаа чок болгаш, чазып, арагалап канчап-даа чораанымны сакты келгеш, хомудаар-дыр мен. Ынчангаш аныяк-өскөнгө, арага чонумга ол хоралыг наркотик хорандан, адырлып, ону шуу ишпезин кыйгырар-дыр мен.

Ам болза чаа чырык расаны кижилериниң тыптып турар үези дир. Телевизорда "Удивительные люди" деп дамчыдылгада кандыг-даа салым-чаяанны кижилер барын көрүп тура бис. Чаа расаның кижилериниң төрүттүңүп эгелээни ол. Арага лаашкын дээрже эрткен үениң эргиниң артышкыны-дыр. Арага ижерин модадан үндүрүп оон ойталаар үе келген. Бойдузувус чаяп кааны, арагага хирленмээн, арыг-чаагай мага-бодувус, сагыш-сеткиливис, угаан-медереливис-биле чурттап көрээлиңер.

Шыдыраа ОНДАР.

• Ажык чугааже чалалга

ТАМАДАЛАРНЫҢ ХАЙЫ БЕ?

Тываның улустуң чогаалчызы Маадыр-оол Ховалыг тамада дугайында 2016 чылдың ноябрь 26-да үнгөн №137 «Шын» солунда чүүлүндө часпас адар аңчының огу дег, саң-дорт-ла дүжүрген-дир.

Чаңгыс сөс-биле өвээңче кирип адыпкан. Аң болза калбаш кээп дүшкен, өлгөн ол-ла. Хайлыг-ла тамадалар-дыр ийин бо... Оларның ужу мен база-ла куда-дой барык-савас апарган мен, шагда-ла. Дыка хомудап, сайгаан бир чүүлүмү демдегел дептеринде бижип каан мен. Ол езулуг фельетонзуг ежээ болган. Чуртталгавыс инчаар фельетонзуй берген олганда, кижилер ону чогаадып, өөктүрүп алып аргажок, чай-

гаар бижиттине бээр чүве-дир ийин.

«Шын» солунуң арнында фельетон жанрын чымчадыр «фельетон орнунга» деп кааны өршээлдиг болду. Хоочун өгбө солунувус «Шын» бо удаада «Хайт!» деп, тамадаларны сагындыра каапты ышкыш. Кижилер бичии, улуг-даа улустуң мурнунга сөс чугаалаарда, бертсинер боор чүве. Сөс чугаалаары — харыс-салгалыг, негелдези дыка улуг үлө болур. Сөс-биле ойнап болбас.

Черле ынчаш куда-дой башкарып эрттирер тамада кижилер харыс-салгалыг медегер билер болза эки. Куда-дой ханы уткалыг, эң харыс-салгалыг, тыва улустуң национал езу-чаңчылы-дыр. Ооң утказын өскерти бээр-

ге кайыын тааржыр. Чаржынчыг эпчок чүүлдер көргөш, куда-дой барык-савас апарган мен деп бижидим. Мээң ол сөөлүг катап чаладып барып чорааным куданың башкарыкчызы культура институту дооскан аныяк уруг болчук. Билдингир, тыва чаңчыл билбес кижилер турган боор. Төрээн дылын, культуразын эки билбес кижилер канчап культурага ажылдаары?

Тамадаларның хайындан культура ажылдакчыларының ат-алдары бадар деп бардыла. Ынчап барза, хайлың але. Культура ямызы бо айтырыгга хамаарыштыр кандыг хемчег алыр ирги?

Лидия ИРГИТ,
«Ава» солунуң
редактору.

ҮШ-ДӨРТ ДАШКА СООНДА

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынга «Тыва кижиниң үш доюн эрттирериниң чуруму» деп хоойлу төлөвилелин ажылдап кылгаш, чугаалажып сайгарып көөрү-биле чонунуң кичээңгейинге республика солуннарга парлаан болгай.

Ооң амыдыралда канчаар боттанып турарын чугаалааш-даа канчаар. Херечилери бистер боттарывыс, тыва чон, ажы-төлүн өглээн ада-иелер, оларның чоок кижилери, дөргүл-төрелдери, эш-өөрү бистер-дир бис.

Куда-дой болган черге ону башкарып эрттирер кылдыр культура ажылдакчызы кижиге акша бергеш, хөлөзилеп алган боор чорду. Оолду, кысты та-

ныштырган соонда, башкарыкчы кижиниң командасы-биле дашкаларны көдүрүп-ле эгелээр. Дашка дүвүңгө арага арттырбас дээш, столдарны эргилдир көрүп, хынап турар улустар база бар апарган, элдептиг чүве бо. Үш-дөрт дашканы божуткан соонда, кудалар-даа эзирип каар, сөс алган кижини-даа дыңнавас, аразында шуугажып-ла эгелээр. Өгленишкен аныяктарга байыр чедирген эш-өөрүңүң, дөргүл-төрелдериниң үезин кызырып, оюн-тоглаавыс көргүзөр бис дээш, музыка-хөгжүмүн алгыртып алгаш, ужу-утка чок оюннар ойнадып, каткы-хөг-даа эгелээр. Сөөлү үеде куда-дой езулалы мынчап барган.

Маадыр-оол АРТАА,
Кызыл хоорайның
чурттакчызы.

● Хөй-ниити амыдырал

ИЕ КИЖИ – ӨГ ОДУНУҢ КАМГАЛАКЧЫЗЫ

Барыин-Хемчик ко-
туунга Бүгү-россияның
хүнүнге уткуштур
культура-массалыг хем-
еттер эрттирериниң
ланын ноябрь 11-де
түзүп алган. Ол езугаар
жуунуң сумуларына
житизи-биле 21 солун
мечелерни эрттирип
арткан.

жээлээрге, кожуун
газының даргазы А.О.
лар, кожуун баштыңы,
лекчилер хуралының
ы Б.С. Ондар, чагырга
ының социал политика
-биле оралакчызы А.М.
аж божудулга бажыңына
ш, чаа божаан иелерге
селекти сөңнээр. Бар-
музунга хөй ажы-төлдүг
рың «Тулган ава – 2016»

өөрейи эрткен, тиелекчилери –
Монгуш (Эрги-Барлык), Чочагай

И.Ш.Очурнуң белек сунуп турары.

Салчак (Барлык), Аяна Чом (Барлык)
болганнар. Ноябрь 25-те Кызыл-Мажа-

лыкка «Ие кижиге – өг одунуң камгалак-
чызы» деп семинар, оң даартазында
Барыин-Хемчик кожуунуң Херээжен-
нер эвилелдериниң конференциязы
болган.

Эң эки ажылдыг эвилелдерниң
ажылын түңнөп көргөш, жюри бирги
черни — Кызыл-Мажалыктың, ийиги-
зин — Аксы-Барлыктың Херээженнер
эвилелдеринге тывыскан. «Россияның
херээженнер эвилели» хөй-ниити
организацияның Тывада девискээр
салбырының хүндүлел бижиктерин
идепкейжилер Эльвира Быртан-оол,
Аяна Түлүш, Алена Ооржак алганнар.
Аваларга тураскааткан солун оюн-кон-
церт ол хүннерде үзүктөлбөз.

Бо-ла бүгү байырланчыг хемчеглер-
ге Кызылдан барып киришкен, херээ-
женнер чөвүлелиниң ында куратору,
Барыин-Хемчик кожуунуң Хүндүлүг
хамаатызы Ирина Шекпер-ооловна
Очур 9 иеге чылыг чеңи-чоктарны белек
кылдыр сөңнээр.

Иелер байырлалының улуг кон-
цертин белеткээринге №1 ортумак
школаңың башкызы Р.А. Салчак, куль-
тура ордузунуң дуржулгалыг баш-
карыкчызы С.С. Хертек улуг үлүүн
киргеннер.

Бистиң корр.

● Декабрь 9 – Ада-чурт
маадырларының хүнү

ЭРЭС-ДИДИМ ЧОРУК КИЧЭЭЛДЕРИ

Тывада Ада-чурт маадырларының
хүнүнге тураскааткан хемчеглер эге-
лээр. Росгвардияның Тыва Республикада
килдизиниң ОМОН отрядының ажылдак-
чылары Тываның кадеттер корпусунга
болгаш Президентиниң Кызыл хоорайда
кадет училищезинге “Эрес-дидим чорук
кичээлдерин” эрттирген.

Росгвардияның Тыва Республикада килди-
зиниң хоочуннары Ада-чурт маадырлары кым-
нарыл, оларның маадырлыг чоруунуң, амгы
үениң Ада-чурт маадыры кандыг шынарларлыг
болурун дугайында, ОМОН отрядының ажыл-
дакчылары Соңгу-Кавказка ажылчын албан-
хүлээлгезин эрттирип тургаш, кандыг байдалдарга
таваржып турганын келир үениң камгалакчыла-
рынга чугаалаан.

Кадеттер корпусунуң кижизидикчилери боо-
чепсек болгаш тускай техниканы улуг сонуургал-
биле көргөннер. Олар боо-чепсекти кичээнгейлиг
өөренип, аалчыларындан хөй-ле айтырылгарга
харыларны ап, “эрес-дидим чорук кичээлдерин”
база катап эрттирерин дилээр.

Виктория АЙМАА.

● «Шынның» сылдызы мөөрейге

ЧАЛЫЫ ШААВЫС УТТУНДУРБАС

Эрзин ортумак школазын
скандан бээр 55-56 чылдар
айынып эрткен. Чеже-даа назы-
ы улгадырга, эш-өөрүң, школаң
дудар ужуз чок, харын улам са-
дырып кээр-дир. Бистиң үениң
гис классчылары чыл санында
ражып турбаан. Чээрби чыл эрт-
де бир дугаар ужуражылгавыс
ган. Оң соонда 40 чыл эрткенде,
эң школавыстың ханаларына
ражып турганывыс дыка солун.
ен беш чылдар – 5-10 чылдар
рттап эрткен амыдырал-чурттал-
алаттынмас төөгүвүс арыннары.
дар – чуртталганың хады, чаазы,
ы, эртем-угаан сайзыралы, аас-
туңгаралдар, өөрүшкү. 55 чылдар
рал аагын чүктээн кырган-ачалар,
авалар. Төдү санап, түңнеттинмес,
лген ыргак-дагыр оруувус, ажыл-
үрүвүс.

нчангаш ыңдыг боор бис,
рлыг, хөглүг омак-ла бис.
ргай-биле какса-даа-ла,
рывысты какбас-ла бис.
рай берген чалыы шаавыс
рга-даа бол артып калгай.
лду-чүрээм ханызындан
гүргенин шорбап көрейн.

ылдар бурунгаар чалыы чараш
ыстар 1960 чылда Эрзин ортумак
ның онгу класын 23 кижиге өөрүшкү-
гү доозуп, бышкан билигн а-
ын холга алган бис. Бо чылдар
ейн, чүглүг куш дег, ужуз эрткен.
рүзү бодунуң салым-хуузуңуң
пе чоннуң чоон оруун эдерип,
ге тааржыр эртем-билигн че-
дээш, улуг чурттуң ырак-чоок
рынче аъттанганнар-даа бар, а
ры амыдырал аайы-биле улус
кыл-ижинге үлүүн немеп, ажыл-
н, ортумак, дээди эртемнерни
таннар.

классты доозарына белетке-
г агаар-бойдус сүрүп, чоруп
дувус. Часкы хүнде улам-на
болуп, май айда анай-хаактар
тип, арга-арыгның чаагай чыды
п, частып үнгүлээн шончалай-
аваннар чалыы бистерни улам
амырадыр. Ылаңгыя төрөөн
мивис шааладыр агып бадып,
ның, бүгү-ле часкы бойдустуң

оттуушкуну аныктар, бистерге, бир-ле
тывызыксыг күштү немеп бээр турган.

Ынчан 1960 чылдың май 1-де Эрзин ко-
жуунга бир дугаар чаа көвүрүгнү ажылга-
га киригениниң херечилери болган бис. Кы-
зыл туктар, лозуңнар киискидир туткан хөй
чон көвүрүгте чыгып келген. Партияның
Эрзин райкомунуң 1-ги секретары Чымба
баштаан даргалар чаа көвүрүгнү байырлыг
байдалга ажытканы онгу классчылар, бис-
терге, аажок солун, өөрүнчүг болуушкун
болган. Оон-на эгелээш, класывыс оолдар,
уруглары кезек үелерде олут орбастаан,
чаа көвүрүгүлөп, хүндүс-даа, орай кежээ
дивес халчыр апарган бис.

Чаңгыс классчы эживис Чадамба Мун-
зук чурук тырттырар аппараттыг болу бер-
ген. Чаа көвүрүгүске болчажып алгаш,
хем ол чарыында түрлүг Кара-Боомнарже
барып, чуруктарга тырттырып ап тургу-
лаанывыс солун.

Эрзин он чыл школавыс

Эзир чүглүг уяавыс-тыр.

Эргим эш-өөр чаңгыстарның

Өңүктөшкен ынак чери.

Карактарны шийиптерге,

Кара-Боомнар көстүп келир.

Часкы бойдус чараш өйү

Чалыы бисти кыйгыра бээр.

21-ги вектиң эгези, 2000 чылда амыды-
рал-чуртталгавыска бир солун болуушкун
бооп, төрөөн школавысты доозуп үнгенден
бээр 40 чылывыста ийи дугаар ужуражыр
аас-кежиктиг болган бис. Май 24-те аяс
ак-көк дээр чайынналып турган. Дөрт
каят Эрзин ортумак школаның сөөлгү
коңгазынче база бир чаа салгалдарның
доозукчулары-биле ужуражылгаже чалаа-
ны бистерни хөй-аът кирип, эртип келген
чуртталгавыстың узун оруун сагындырган.

Бистиң өөренип чораан үелеривис
онзагай болуп арткан дизе, чазыг чок.
Хүндүлээчел, улуургак чүве чок, бөдүүн,
ак сеткилдиг, ыядычал, оң-биле катай
эртем-билигже чүткүлдүг турган бис. Баш-
кыларывысты хүндүлөп, коргар-сестир
турдувус. Ажыл-агыйга база колхозтуң
хөй-ниити ажылдарына аажок киржир
турдувус.

Бистиң ол үевисте уруглар дышта-
ныр лагерлер чок. Май ай төнчүзүнде,
өөредилге чылы доостурга-ла, кожуунуң
дөрт сумузуңче колхозтарның сезонуг
ажыл-агыйынче сургуулдарны хаара тудуп
эгэлээр чүве. Чайгы, күскү колхоз ажылын-

га кончуг ажылдап, күш-дамыр, аажы-чаң
кижизидилгезин хүн бүрүнүң амыдыралын-
га өөренип ап, дадыгып алыр турдувус.

Алды ай эгезинде хөй кыргылдазынга
киржип, кодан хойлар кыргыыр. Чеди
айда сизген кезилдези эгелей бээрге,
мал чеминиң белеткелинге чайны өттүр
ажылдаар, ажырбас, харын солун, шылап-
могаар чүве чок, безин аарып-аржып-даа
турбас боор.

Ханы тудуп, хойну кыргыыр,

Кара кызыл ажылдаар бис.

Кара чаштан эгээ эвес,

Кадыг ишке өөренип ап,

Холдарывыс суглангыже

Харын кызып ажылдаар бис.

Сизген бөлөр, хөпзэн сөөртүр,

Сараат-сараат сизген кылыр,

Сергек-хөглүг, оюн-баштак,

Серт-даа дивес, ажылдаар бис.

Арыг агаарлыг сизген шөлдериңе ажыл-
дап тургаш, улуг-бичи кижилерни танып,
билип, эш-өөрлер-биле эп-найыралдажып,
аажызын билчип, кижилер-биле харыл-
зажып, арын чазып алыр чүве-ле болгай.
Кижиге бүрүзүнүң оюн-баштак, эрес-хөглүг,
хөктүг-даа аажы-чаңнары көстүп келги-
лээр.

Бистиң өөреникчи чораан үелеривисте
ажыл чок деп чүве черле турбаан. Күзүн Эр-
зин школавыска өөренип чедип кээривис-
ке, сес, тос, он класстарны школавыстың
одаар ыяжын белеткээр-биле база-ла
ажылдадыр, тайгаже башкыларывыс-би-
ле үнүп, токлак ыяш белеткээр турдувус.
Эзим-арга ак хар-биле шыптыганы кышкы
үелерде безин токлак ыяшты шеф-биле
белеткеп алыр бис.

Кышкы арга-арыгда ыяш бүрүзү
ожук хар-биле шыптыганды, долган-
дыр кышкы бойдустуң тоолзуг чаражын
кижи магадаар. Чараш хөгдөң хар-биле
шыптыганы дөңнер, баалыктарда ты-
вызыктыг аңнар, куштар истерин кижиге
көөр. Арга-эзимниң дириг амытаннары
кижилер-биле дөмей, кышка белеткенип
алган, коңгул уязында чөмөннөп, кышты
товайын чурттап эрте бээрлер. Бир-ле
черде торга арыгны чаңгыландыр ток-
куладыр чөмөнп турар. А кээргеннер,
дииннер чаражы аажок ыяштар ара-
зында будуктарда халчып, маңашкан
турарын кижиге эскерип көөр. Бо бүгүнү
сактып кээрге, сеткилге экизин.

Клазывыс оолдары, уруглары чүгле

ажыл-ишке эки турганындан аңгыда,
өөредилге, эртемнерге кызымаккай чүве.
Аравыска дыка эки өөөредилгелиг эште-
ривис турган. Натсак Көк-оол, Хүлер-оол
Монгуш, Норбу Сыдым-оол, Узум Борбак-
оол, Юрий Бадарчы. Уруглардан Света
Яндаа, Аня Баир, Тамара Чопуй, Саара
Тыва-Хуу, Алдын-кыс Кунуужап. Клазы-
выс оолдары лыжа, конькиге маңнаар
спортчулар болгаш, кожуун, республика
маргылдааларына киржип, шаңнадып,
мактадып турганнар.

Ол үеде дыка эки чаңчыл: кичээлдер
аразында узун чапсар санында гармошка
ойнаар. Клазывыс оолдары ону дүрген-не
тудуп алгаш, ол үеде нептереңгей вальс,
тустеп, краковяк дээш танцыларны баянга
аянып, чараш ойнай бээрлер, уруглар,
оолдар бөөлдөнип танцылап турганывыс
хөлчөк солун. Он беш минута танцылап-
каш, коңга эдерге-ле, класстарже халчып
кире бээрлер. Өскээр маңнап, кичээл үзөр
кижи чок.

Эрзин школазын 1960 чылда төрөөн
суурум Бай-Дагдан ийи эжим Ч. Тамара,
Д. Роза база мен, оолдардан Натсак Көк-
оол, Монгуш Хүлер-оол доозуп үнген бис.
Суурууска ыңчан чүгле чеди классты доо-
зар турган. Көвүрүг безин чок үеде, 1958
чылда, шапкын Эрзин хемни шуптувус
четтинчип алгаш, оолдар уругларның че-
моданнарын тудуп алган, алгы-кышкылыг
сүзүп кежи кээл өөрөнгөн бис. Эштеривис
чамдыызы онгу класын доозуп албайн, ара
каап турганы хомуданчыг.

Эргим эжим Тома Чопуй-биле чаңгыс
партага олуруп, чаңгыс өрээлге чурттап,
поварларның белеткээн чаңгыс паштын
чөмөн чип чорааш, школаны доозуп
алган бис. Эжимге 2000 чылда, дөртөн
чылдаанывыста, сактышкын шүлүүмнү
шыгжап чор мен. Чараш эживистин анык
назынында эргим чоок кижилеринден,
эш-өөрлери бистерден хай-халаптың ур-
жуунда эрте чарлып чоруй барганы дыка-
ла харааданчыг.

Бир чылын Төре-Хөлге хөй кыргылда-
зынга киржип тургаш, чаныксааш, эжим
Тома-биле азып-тенип, хондур, хүнзедир
кылаштажып чораанывыс уттундурбас.
Чопуй Тамара эжим-биле башкының дээ-
ди эртемни чедип алгаш, чырыдышкын
шугумунга хөй чылдарда чедишкенин
ажылдап чораан бис. Амгы анык сал-
галга бурунгаар чүткүлдүг, эки туруштуг
өөренирин, чедишкенин база кандыг-
даа таварылгада кижиге адын уттайн чо-
руурун 1960 чылдарның доозукчуларының
мурнундан күзедивис.

Борбай ӨЛЗЕЙ,
хоочун башкы.

• Спартакиада

ӨСКЕЛЕРГЕ ДИРИГ ЧИЖЕК

Кызылдың 9 дугаар гимназияга найысылалдың харык-шинээ кызыгаарлаттынган кижилер аразынга Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнүнге тураскааткан спартакиаданы Кызыл хоорайның социал политика биле аныяктар, культура болгаш спорт херектерининг талазы-биле департаментилери декабрь 4-те эрттирген.

Спартакиадага харык-шинээ кызыгаарлаттынган кижилер шыдыраага, шашкиге, хол басчырынга, коляскалыг инвалидтер аразынга чарышка, шой көдүреринге, дартска боттарының күжүн шенешкеннер. Коляскалыг чарышка Давид Монгуш, Кармелла Монгуш, хол басчырынга Чалым Кыргыс, Сылдыс Балчий, Орланмаа Дүвендей, Кармелла Монгуш, шой көдүреринге Херел Ооржак, дартска Хенделен Чымба, Орланмаа Дүвендей олар шылгарааннар.

Тиилекчилерге Хүндүлүг бижиктерни, медальдарны, суй белектерни тывыскан. «Эдем» кондитер кылыгыларының садыы спартакиаданың киржикчилерин деткип, амданныг торттар-биле

шаңнаан. Спортчу маргылдаага аарыкчылар, оларның аразында ада-иезин деткип келген уруглар хей болган.

Декабрь 1-де И. Ярыгин атыг спорт комплекске уруглар база 18 хардан өрү харык-шинээ кызыгаарлаттынган 65 кижиге эштинге маргылдаага киришкен. Кызылдың мэриясы оларга «чигирзиг» белектерни тывыскан. Ол-ла хүн Бүгү-Россияның инвалидтер ниитилелиниң Кызыл хоорайда салбырының даргазы Алена Седип, ооң оралакчызы Хенделен Чымба, салбырның кежигүнү Херел Ооржак олар «Кызыл хоорайның хөгжүлдесинге кириген үлүг-хуузу дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Харык-шинээ кызыгаарлаттынган кижилер амыдырал-чуртталгазында бергедээшкннерге таварышса-даа, аңаа торулбайн, тура-соруунуң быжыын, идеп-кейжизин, спортка сонуургалын көргүзүп турарына өөрүвес аргажок.

«Кижиге амыдыралга бергелерге таваржы бергеш, муңгарап, муңчулуп, холу салдына бээр таварылгалар бо-ла таваржыр. Ынчангаш дыка хей таварылгада чоорун ону деп бодай бээр бис.

Ол шын чүве. Мен база чеже-даа ындыг таварылгага таварышкан мен. Ынчалза-даа бистиң чаны-выста бистерден артык берге байдалда хүн бүрүдө чурттап чоруур шыдамык улус бар. Оларны көргөш, кижиге бодун бир өскээр алдынып эгелээр, олар кижиге дириг чижек болу бээр. Ол дээрге силер-дир силер. Боттарының байдалына дүжүп бербээр, амыдыралынче чүткүлдүг, спортчу чедишкннерни чедип ап чоруурун чоргааралды-биле таныштырып, медальдарын көргүзүргө, өөрүнчүг чорду.

Ча адар талазы-биле Россияның шилиндек болгаш белеткел командаларында безин бистиң республикадан 64 кижиге киржип турар. Оларның-биле солун ужуражылганы кылып, кандыг амыдырал-чурттап чоруурун сонуургап, кандыг дуза кадып болурувусту чугаалаштывыс. Өг-бүлө тудуп чурттап берген Кармелла биле Давид Монгуш-тарга бажың айтырыын черле шиитпирлеп бээрин өөренип көөр мен. Спортчуларга Ярыгин аттыг спорткомплекске неделяда ийи катап тенниске, хол бөмбүүнө, аар болгаш чиик атлетикага халас белеткенир хүннерни үндүрүп

Кым күштүг өвөс?

бээрин дугуржуп алдывыс. Дараазында чылын Парасибириада баарда, орук өртөөн база харылаар болдуvus.

Амыдыралда бичии-ле бергелерге таварыш-каш, холу-буду бар-даа болза, холдары салдына берген улустар-биле ужуражылгаларны кылып, коляскалыг спортчуларны үлегер-чижек кылдыр көргүзүрүн сүмеледим. Мындыг хевирлиг ужуражылгаларны удаа-дараа эрттирип турарын база дугуржуп алдывыс» — деп, коляскалыг, боттары кылаштап шыдауус улустар-биле ужуражып тургаш, чугаалаанын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте «ВКонтакте», «Facebook» социал четкилерде бодунуң арыннарын-да бижээр.

Республикага инвалидтер декадазында ТР-ниң караа көрбестер болгаш көөрү кошкак улуска тускайлаттынган ном саңының 30 чылдаан юбилейинге тураскааткан байырлалды, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы, Кызылдың социал политика департаментизи, чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төвү, Россияның Пенсия фондузунуң Тывада салбыры, РФ-тиң Социал камгаладылга фондузунуң Тывада девискээр салбыры, Тывада эмчи-социал экспертизаның кол бюрзу, республиканың уругларның катап эмнээшкн болгаш реабилитация

Хенделен Чымба — шой көдүреринге III черни ээлээ

төвү харык-шинээ кызыгаарлаттынган кижилерге «ажык эл хүннерин», «Енисей» кул бажыңына, «Найысылал төпке культурулг хемчег» Сүбедей, И. Ярыгин аттыг комплекстерге спортчу мадааларны, Тываның нац музейинге, Республиканың Пушкин аттыг национал би-теказынга, школаларга дегелерни организаастап эрттирер «Сүбедей» спорт комплексинге декабрь 8-те харык-кызыгаарлаттынган 18 харда назылыглар аразынга республика спартакиада болу.

Шончалай ХОВА
Авторнуң тырттып чурукт

Маргылдааның киржикчилери.

Чогаадыкчы ужуражылгавыс шагда болган чүве. Ынчан, Степан Сарыг-оол чогаалчының төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга, республиканың тыва дыл, чогаал башкылары, чогаалчылар, эртемденнер барык бир автобус кижиге Дус-Даг суурга (эргиде Торгалыг дижир) Кара биле Седиптин туруун-даа харап көрдүвүс.

Орук-суур дургаар каткы-хөг-биле чораан бис. «Чарынны акка-даа көөр мен» — деп, Элегес суурнуң тыва дыл башкызы Оксана Кызыл-ооловна Тюлюш чарын тудуп алган, чогаалчывыс Николай Кууларны: «Адаандан өрү көөрге, эки кижиге мен» — деп баштактарыга, чир-шоң дүжүп-ле чораан бис. Тыва өгбелер мынча дижир: «Даайлыг кижиге чарынны диштеп чил болбас. Чарынны чигген кижиге ону октавайн, шыгжап алыр». Ол чаңчылды сагып чоруурун бодаарга, ужурулг башкы-дыр деп бодап каан мен. Ынчан, шынап-ла, Кызылга келгенивисти-даа билбээр бис. Ынчаар-ла шупту эки таныжып, чоок бил-чип алган бис.

Элегес школазының тыва дыл башкызы Оксана Кызыл-ооловна Тюлюш эрткен чылын-на: «Школамга херээжен чогаалчылар-биле ужуражылга кылыр бодалды мен» — деп, күзелин илереткен кижиге. Ооң

чырык күзели ам-на боттанган. Автобууска чоруп орташ, хаваавыс-биле шуут-ла үскүлөжип алыр часкан бис. «Ойт, сен сен бе?» — дизе-ле, ынчангы чарын тудуп чораан башкым бо-ла тур. Аксым ажып чадап турумда: «Чыткан тебе аксынче камгыыл кирген дээр ышкаш. Экизин, силерни канчап, чооп тывар кижиге боор мен» деп бодап, Кызылче чоруп ордум. Иелер хүнүндө кээр аргаңар чүл?» — деп, келген херээн сыыладыр чугаалапкан.

Кел дээр кедилиг... Билдингир шүлүкчү башкылар Лидия Хорагаевна Ооржак база Мария Амын-ооловна Күжүгет үжелээ Элегес суурга бараалгап чедер аас-кежиктиг болдуvus. Элегес суму чагыргазының даргазы Маргарита Саян-ооловна Оюн баштаан удуртукчулар, кирип олурувуста-ла, амыр-мендивис айтырып, чигир-боовазын салып, хоюг ак сүттүг шай, ак кадак-биле бисти уткаан, манчы-хуужуур мурнуvуста бузу бурунайнып тур. Эң-не солун чүүл: ужуражылгавыста ада-иелер, школачылар, чаштар зал шыгырт. Сценага эге класс уруглары ховаган дег чиик самнап турда, чаражын чүү дээр. Бо школада танцы-сам бөлгүмү шыырак, ооң удуртукчузу «Саян» ансамблдин хоочуну Эльвира Калин-

ЭЛЕГЕСКЕ АЯН ТУТКАН...

ооловна Нордуп-оолдун үре-түннелдиг ажылын эскердивис. «Энелер» ансамбли база-ла уран чүүлүн көргүскен. Иелер болгаш чаштар танцы-самы-биле ырлап турары сеткилди өөртүп келир. Белеткел-даа шыырак, кежээни Зоя Аркадьевна Кара-Сал башкарган. Баян-биле үделгеде Любовь Макаровна Доржу. Тус черниң суму чагырыкчызы Ольга Кежигүновна Тонгак, херээженнер даргазы Надежда Кушкашевна Монгуш, библиотекар Сайзана Николаевна Кызыл-оол база Саяна Сембий-ооловна Сат, дузаарга ава Мария Бурзун-ооловна Кысыгбай дээш өскелер-даа ниитизи-биле бир демниг солун кежээни биске бараалгаткан. Кежээге чалаткан херээжен чогаалчы башкылар Лидия Ооржак, Мария Күжүгет чаа-чаа чогаалдарын суй белек кылдыр сунуп, сүүзүнүг дээр шүлүктөрүн чүгле номчуп эвес, ыры апарган шүлүктөрүн ийи үнге ырлап, кежээни улам каастаан. «Ам-даа, ам-даа» — дижип, дыңнакчылар адыш часкап турган. Баштак одуруглар куттуларга, зал чир-шоң дүшкен, хөглүүн чүү дээр! Виктор Дылдый-оолович Тюлюш микрофонга: «Адалар бөгүн колдуу өг-бүлөзінде чем белеткеп турар. Элегес

суурнуң адааларының мурнундан баче-дирип тур мен. Чогаалчылар-биле ражырга, кедергей-ле солун чүве-дир деп, сеткилин илереткен.

Кызыл — Элегес аразынга бисти аччалаачы Александр Чашкадаевич дакпан улаачылаан. Дүвү-хат оруу ойбаан, хөмүр сөөрткен эрткен-дүч «КамАЗ» машиналар айылдыг, чо-чыга нарын хүн болган. Бораанның хү бодамчалыг чорбастың аргазы чок. Чо-чывыс-даа эр хей!

Элегеске Иелер хүнү Кызылдан латкан херээжен чогаалчыларның, чалчылар башкы иелерниң киржилгези-кедергей-ле солун болган. Залдын мелдези амгы дыл-биле шуут-ла сүттергиин ийин! Республикада ындыг чар көдээ клубтар бар бе, ховар-ла бо Езулуг-ла дыштанылга кежээни бо-ла-ды Кыш улуг харын көдээ черде улай-уруп турза-даа, мал-сүрүү амыдыр да сол-менди, ажил-ишчилернин хө-дыңзыг. «Элегеске аян туткан эткир үн хамнааракты» дээр ыры сөзүнүн одуу биезиге дег, ам-даа куттулбушаан. Бис херээжен чогаалчыларны чалааның дээр, өөрүп четтирдивис! Лидия ИРГ

• Ужуражылгала

• Найыралдың хүрежи

ТЫВА, МООЛ МӨГЕЛЕР АЧЫР-ДАЧЫР ТУДУШКАШ...

Сүбедей аттыг спорт ордузунун ачылгалга киргенинден бээр тос болгон оюнга тураскааткан тыва хүрешке бистиң республиканың шилдиге командазы-биле Моолдун Кара-Сал, Сайын-Белек Түлүш, Начын Айдың Отчуржап, Сылдыс Монгуш өзүп олар киришкеннер.

Маргылдааның баштайгы хүнүнде даа таладан 5-5 мөгелер киржикчилеринде маргылдаа болган. Ол ужуражылгага Тываның шилиндек маргылдаа Тываның Чаан мөгелери Кара-Сал, Сайын-Белек Түлүш, Начын Айдың Отчуржап, Сылдыс Монгуш өзүп олар киришкеннер.

Моолдун Хартыга мөгези Тороогийн Баасанхуу, Начын мөгези Ганаа Ган-аймак Чааны Цэрэнчимэг Анхбаяр, Арзылаңнары Доронмонхийн Хайдаа Даваан Хүрэлсүг олар киришкеннер. Даа таладан 5 кижикиржикчилер даа баштайгы хүн болуп эрткен. Ону дээр тыва хүрештиң сонугракта-алдарлыг мөгезин арыг октаптарга, залды долдур олурган көрүкчүлөр олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлүг адыш часкаашкыннары-биле өөрүшкүзүн ил-реттилер.

Дөрт мөгениң аразында болган хүрешке Эрес Кара-Сал Баасанхууга таваржы берди. Бо ийи шыырак мөгениң хүрежинге бистиң чаңгыс чер-чурттууус Моолдун аталдарлыг мөгезин арыг октаптарга, залды долдур олурган көрүкчүлөр олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлүг адыш часкаашкыннары-биле өөрүшкүзүн ил-реттилер.

Дөрт мөгениң аразында болган хүрешке Эрес Кара-Сал Баасанхууга таваржы берди. Бо ийи шыырак мөгениң хүрежинге бистиң чаңгыс чер-чурттууус Моолдун аталдарлыг мөгезин арыг октаптарга, залды долдур олурган көрүкчүлөр олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлүг адыш часкаашкыннары-биле өөрүшкүзүн ил-реттилер.

Дөрт мөгениң аразында болган хүрешке Эрес Кара-Сал Баасанхууга таваржы берди. Бо ийи шыырак мөгениң хүрежинге бистиң чаңгыс чер-чурттууус Моолдун аталдарлыг мөгезин арыг октаптарга, залды долдур олурган көрүкчүлөр олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлүг адыш часкаашкыннары-биле өөрүшкүзүн ил-реттилер.

кирип келген. Оларның аразында Моол күрүнениң Хартыга мөгези Тороогийн Баасанхуу, аймак Арзылаңнары Даваан Хүрэлсүг олар база бар.

Бистиң мөгелеривистиң аразында Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хая чурттуг аныак мөгези Ай-Демир Саая тыва хүрештиң тренерлерин, көрүкчүлерин кайгадып, болуп эрткен маргылдааның база бир ажыдышыны болду. Ол 16 эң шыырак мөгелерниң аразында кирип келгеш, ол салыгда аймак Арзылаңнары Даваан Хүрэлсүг арыг октааш, 8 шыырак мөгениң санынче кирген.

Артып калган 8 мөгениң хүрежинге Тываның Начын мөгези Айдың Отчуржапты Тороогийн Баасанхуу, аныак мөгези Ай-Демир Сааяны Чаан мөгези Эрес Кара-Сал, Таңдының мөгези Мерген Монгушту Сайын-Белек Түлүш, Тываның Начын мөгези Отчугаш Тежитти ооң чаңгыс чер-чуртуу, Начын мөгези Андрей Монгуш тус-тузунда октап алгаш, эң шилиндек 4 мөгениң аразында кирип келдилер.

Дөрт мөгениң аразында болган хүрешке Эрес Кара-Сал Баасанхууга таваржы берди. Бо ийи шыырак мөгениң хүрежинге бистиң чаңгыс чер-чурттууус Моолдун аталдарлыг мөгезин арыг октаптарга, залды долдур олурган көрүкчүлөр олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлүг адыш часкаашкыннары-биле өөрүшкүзүн ил-реттилер.

Моолдан келген мөгелерниң сүй бөлзөн тыпсып турары.

Тулган чемпионну илередир хүрешке шылгараан мөгелер-биле тураскаалга чурук.

Маргылдаа үезинде.

Өвүрдөн келген республиканың Начын мөгези Андрей Монгуш биле Тываның Чаан мөгези Сайын-Белек Түлүштүң аразында болган мөөрейге Чаан мөгези артык күштүүн бадыткап, эжин октап алды.

Түңнел салыгда Тываның ийи Чаан мөгелериниң аразында болган хүрешке Эрес Кара-Сал эжин октап алгаш, шүгүп үндү. Ол Сүбедей аттыг спорт ордузунун удурткучуларының тургусканы шилчиир кубогун, шаңнал-макталын чаалап алды. Ук маргылдаага бирден сески черни алган мөгелерге спорт ордузунун шаңналдарын тывыскан.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнун тырттырган чуруктары.

• «Шынның»
почтазындан

ХҮНДҮЛЭЭР ЭЖИМ

Чоокта чаа авыралдыг авалар хүнүн демдегеп эрттирген болгай бис. Ынчангаш мен маңа Чаа-Хөлдүн Кызылдаг чурттуг Зоя Бегзи (Аран-чын) Сат уруунун дугайында бижикседим. Ол амгы үеде Кызылдың бир дугаар школазында аштакчылап турар.

Ынчан Чаа-Хөл суурнун кидин түлүк туттунуп турган үези. Зоя Бегзини анаа таныыр боордан башка, безин чугаалажып көрбээн мен. Ынчан ол тудуга шеверлекчи, шуткатур-маляр болуп ажылдап турган.

Сөөлүндө 90 ажыг чылдарда оолдарым Кызылдың бир дугаар школазында өөренип турганнар. Ынчан оолдарымга ужуражыр дээш, школага бо-ла баар мен. Биезги таныырым Зоя Бегзи ол школада аштакчылап турар болду. Хенертен көржүп кааш, угбашкылар дег, аажок хөөрежип чугаалаштывыс. Ооң соонда бо-ла ужуражы бээр апарган бис. Бир катап таваржы бээримге, шеригден келгеш, Кызылдың АТБ-зинге септекчилеп ажылдап турган оглун оолдар эңдеп каанын чугаалады. Ону дыңнааш, буруулуг кижиге, ыдым читкен, кээргээним ол хире.

Бир кезек үе эрткен соонда, онкологияның чыда эмнедир чаңгыс каът эмнелгезинге таваржы бердивис. Ынчан мээң дунмам үр-даа эвес, кыска үениң иштинде аараан, орта ужураштывыс. Зоя Бегзиниң уруу Кемеровонун садыг-саймаа институтунун бир дугаар курузун дооскаш, хенертен аараан болган. Зояның уруунун чыдар өрзэлин бакылаптарымга, уруунун хөрзэнде холун чада салыпкан чыдыр, сактырга, бир-ле араатандан оглун камгалаан кушкаш-даа ышкаш... Дески чүве каяа турар, мээң дунмам уруг-даа, эжимниң уруу-даа өлүмнүн аспаандан адырылбайн барганнар. Ажыг-шүжүг эки кижиниң экин алыр, багай кижиниң бажын алыр дээр болгай. Ажы-төлүн ышкынары дег берге хилинчек кайда боор. Ону чүгле ыңдыг үлгеге таварышкан ада-ие билер. Мен база хай-бачыттан уруум ышкынган болгаш, ыңдыг ада-иени дыка кээргээр мен.

Зоя Бегзи ажыг-шүжүгнү көрүп чорза-даа, арткан ажы-төлүн эртем-билигге чедирип каан. Улуг уруу башкы, оон бичези чурукчу, эң бичези Кемеровонун аш-чем болбаа-зырадыр талазы-биле өөредилге черин дооскан.

Шак мындыг, ажыл-ишчи, эрескежээ аваларның шуптузун адап, санап-даа шыдаас бис. Олар кайда-даа көвей. Амыдыралда чамдык авалар, арагалаар аштактарын эдилевишаан, ажы-төлүн өстүрүп, өөредип алыр дээш, амыр-дыш чок шырбайып-ла чоруурлар. Ыңдыг аваларны хүндүлээр мен. Ынчангаш эжим Зоя Бегзиге дараазында одуругларны бараалгаттым.

Болчаг кылып казбаан-даа бол,
Болган-на чок душчу бээрим,
Хөңнү биче, эриг баарлыг,
Хөөрежир эжим чүве.
Кадыр арттар ашса-даа,
Кадыг-бергээ душса-даа,
Ажыг-шүжүг, эки-бакты
Аравыста үлежип, деткижер бис.

Олчатмаа ХОВАЛЫГ.

Чаа-Хөл суур.

АМЫДЫРАЛЫНГА КЫЗЫМАК

(Очерк)

Маадыр-оол Саспыкович Ондар 1936 чылда Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга суурунга малчын, арат ажыл-агыйлыг өг-бүлениң он ийи дугаар оглу бооп төрүттүнген. Ачазы Саспык Сангына огу, иези Эремаа Эрелчин уруу кончуг амыдыралчы, олут орбас кезээ, кодан сыңмас мал-маганын, аскыр өөрү чылгызын өстүрүп, он ийи ажы-төлүн хырнындан аштатпайн, эктинден элетпейн азырап чорааннар.

А кажан хеймер огу Маадыр-оол дөрт харлап чорда, өг-бүлени ол үениң «ханьыг репрессиязы» хөмө тавараан соонда, бичии оолдун салым-чолунга кадыг-берге үелер эгелзэн. Ада-иезиниң кодан-кодан мал-маганын ааладыр-чииледир хавыргаш, сүрүп апарган. Оон эрткеш, улуг ак кидис өөндөн эгелзэш, тараа шыгжаар бичии бажыңчыгажын оон иштинде тараазы-биле кады, эт-херексел аймаа: демир андазын, дырбааш, эзер-чүгенден эгелзэш, хөөкүй авазының алгыны хол-биле эттеп тургаш, даараан анай, хураган кежи тоннарын, хөрөктөштеринден бээр арттырбайн, хөй-ле үп-сапты хавырып алган. А эң-не хомуданчыг чүве — хөй-ажы төлүн азырап олурган ачазын «чоннуң дайзыны» деп буруудаткаш, эң улуг акызы-биле ийилдирзин тудуп, хүлүп алгаш, чоруй барган. Каш чылдар эрткенде улуг акызы чааскаан чанып келгеш, хөй ажы-төлдүн ачазы болур думазын дээди хемчегге онаагаш, адып шийткен деп медээ эккелген. Чүгө 1970 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң шийткел-биле арат Саспык Сангына огулар агарткан.

Кара чажындан өскүс артыкан хеймер оолдун салым-чолу кандыг болганын дээрже ажыг-шүжүг тудуп чиген авазы-биле чадыр өөнге иелзэн арткаш, борастанып олурда, «чоннуң дайзыннары» бистиң-биле чоок чурттавазын дээш, суурдан ырадыр шөлүпкен. Улуг акылары, уг-балары ол үеде аңгы өг-бүлелиг, ажил-амыдыралдыг, ажы-төлдүг апарган болгаш, боттары-ла борастанып-аргастанып, өске дөргүл-төрелдериниң чанынче тарап көже бергеннер.

Ам канчаар, аштап олурар звес, иези-биле төрелдеринден

бир саар инек ачылап алгаш, ооң-биле аргастанып чурттап бергеннер. Үези кээрже бичии Маадыр-оолду школага хүлээп албайн пат болган. Аас-кежик болуп, Карыма деп буянын башкы хүлээп алгаш, өөреди берген. Школага база-ла кыстырып-кыйдырып, аңгыладып турза-даа, бойдустан чаяалгалыг угаанныг оол өөредилгезин черле катбаан. Элээди эш-өөрү комсомол кежигүнүгө кирип эгелзэрге, мен база кирип алзымза дээн сеткили-биле чеде бээрже, база-ла «чоннуң дайзынының» огу дээш, хүлээп албааны улуг согуз бол-

гузуун шигээдип алырын даандырган. Ол кыска үе иштинде ону шигээдип апкаш, үгер-боо звенозунуң командири апарган. Элзэн үе эрткенде, ону шериг албанын эрттирип каан, чанар үези келген киномеханик оолга эштеп каан. Даалга кыска болгаш билдингир: киномеханик мергежилди шигээдип алыр. Саньыг хонуктар билдиртпейн эрткен соонда, эжи-даа халажып чана берген. Хостуг үелерде клуб-каютага матростар чыгып кээрже, Маадыр-оол оларга киноларны көргүзүп турар апарган. Боду уран чүүлге салым-чаянныг болгаш, баян,

ажылынга дыка кызымак. 60-70 чылдарда машина-техника ховар үеде достунуп чорааш, район төвү Чадаана хоорайның кинофикация эргелелинден кинону үндүрүп алгаш, дедир-ле достунуп чорааш, Алдан-Маадыр суурга эккеп, чонга көргүзүп турган. Ынчаар орайга чедир ажилдап тургаш, чыып алган акшазы-биле бир дугаарында суур биле Чадаана аразынга аргыжар мотоцикл садып алган. Ам чүү боор, мунуптар хөлгелиг апарган киж, ховар кээр индий киноларның сураан дыңнап кааш, кайы суурда барганын сүрүп тургаш, мотоциклдинге

Маадыр-оол Саспыкович биле Александра Тангытовна Ондарлар.

ган. Оол тоску класска өөренип турда, авазы чартыктап аарааш, шимчээр байдалы чок, чыда азыралда кирген. Кара чажындан ажилга өөрөнгөн оол аалдарның ажылын кылып берип тургаш, авазының ишти-хырнын аштатпайн, арыг-силиг азырап олурда, шеригже келдиришкен келген. Авазын угбазының аалынга тергелеп чедиргеш, кожуунуң шериг комиссариатынга чеде берген...

Ада-чуртун камгалаар ыдык хүлээлгезин Маадыр-оол Ондар Чөөн чүкке, Оожум океанның Шериг-Далай флорунга шериг крейсере, өске нация эштериниң аразынга чаңгыс тыва болуп эрттирген. Эге чылында чер-чуртун, багай авазын сактып-бодап, сагышырап шаг-ла болган. Аныяк оолдун техникага сундулуун, хүлээлгезинге харысгалгалыын эскерип көргөш, командирлери баштай нарын артиллерия тур-

гармоньга база ойнап өөренип алган. Ынчаар шериг албанын эрттирип турда, чартыктап аараан авазы шыдашпайн барган деп медээ келген. Крейсериң командири, чер-чуртумче чангаш кээин дээрже, кандыг-даа шөлзөчөшээрел бербээн, дайын соонда чылдарда негелде кончуг шыңгыы турганы ол.

Маадыр-оол Ондар шериг албанын 4 чыл 8 ай иштинде төлөпиг эрттиргеш, шаңналмакталдыг, улуг матрос шериг эргелиг чанып келген. Шериге шигээдип алган мергежилди ол бүгү назынында ажылгаан. Баштай Суг-Аксы, Кара-Чыраа суурларга кино көргүзүп чоруп тургаш, оон 1962 чылда Алдан-Маадыр суурга ажилдап чедип келгеш, аныяк башкы Александра Тангытовна-биле өг-бүлө тудуп, чурттап бергеннер.

Маадыр-оол Саспыкович

дергилепкеш, Алдан-Маадырга эккеп чонга көргүзөр. Оон аңгыда Манчүрек, Көшпестин малчын аалдарына, бригада төптеринге, тараа шаңыга көжер кинону организаастап, чай чок ажил-агыйлыг көдээниң ишчилеринге күзенчиг аалчы болуп бо-ла чеде бээр турган.

Кызымак ажил-иштиң түңнели удатпаанда көстүп келген. Ол ай, квартал планын доктаамал ажыр күүседип, даанган ажылындан аңгыда, хууда амыдыралынга, хөй-ниити ажилдарына база четтигип турган.

Ондарларның өг-бүлөзи аныяндан тура огородун тарып, мал-маганын, хаван, дагаазын азырап келген. Алдан-Маадыр суурнуң төөгүзүндө бир дугаар ары азырап эгелзэн өг-бүлө олар болган. Эът, сүт, хойтпак, быштак, дагаа чуургазы, ары чигири дээш огородунга өстүрүп алган

ногаазын, ажы-төлүндө дөргүл-төрөл чонунга чедир чоруур. Бажыңың чедир картошка шөлүндө чыл элбек дүжүттү ап, берге үп башкыларга, кады кожало дузалап чораанын сакты. Кат үезинде инек-караа, кызыл-кат, чыжырганын алгаш, кат вареньезин дыргаш, ажы-төлүгө үеде хоолулуг чем курла тургузуп бээр. Маадыр-оол чай-хос кадында мотоцикл мунупкаш, Көк-Кожак диндинче халдып үнгөш кулчаны, туужуур-даа чыкээр. Ажилдап келген үе Маадыр-оол Саспыкович дин-на күскээр шөлзөп чаңчылдыг. Ынчангаш дин тайга-таңдызының кежин айттаныптар.

Маадыр-оол Саспы биле Александра Тангытовна чыл кады чурттааннар. Биз эми, өскези башкы ийи кайызы-даа дээди эртен өг-бүлелиг, ажы-төлдүг хоорайда ажилдап, чурчоруурлар. Дун уруу Мар Маадыр-ооловна Турчин ребрянка» санаторийин эмчизи, хеймер уруу Аяндыр-ооловна Ондар — Фтизиатр башкы. Уруглары, оолдары, уйну хөй.

Александра Тангытовна дан-Маадыр суурнуң хергер чөвүлелин 11 чыл дурдур-түңнелдиг удуртуп к Суурнуң Херээженнер чөвүлелиг хөй-ниитичи экилы-биле кожуунга, республика бирги черни ап, Моолдун аймаанче дуржулга солчу нинград (амгы Санкт-Петербург) хоорайга херээженнер шаңына-даа кирип чораан.

Ондарларның өг-бүлө хүндүлүг дыштанылгаже соонда, амыдыралының биле Суг-Аксы суурга келгеш, бо хүннерге чедир чурттап олурарлар. Александра Тангытовна кожуунуң Хоочу эвилелин удуртуп, «Хола тыг, хоочун коктуг» деп тургускаш, кожуун чагыргаз даргазының социал политика-биле оралакчызы лентина Ондар, Суг-Аксы чагыргазының даргазы К. Ооржак, оралакчыза Елизавета Ондар олар-биле сырый хазаалыг ажилдап турар.

Чылбак МОН

РФ-тин

өөредилгезиниң хүн ажилдакчы

Алдан-Маадыр

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ДЫҢНАДЫГ

РОСКОМХАЙГААРАЛДЫҢ ЕНИСЕЙ ЭРГЕЛЕЛИНИҢ

дыңнадыры болза, уругларның хуу медээлериниң тараар чоруун, а ол ышкыш Интернет четкизин ажылгап тургаш, Соок-Ирейже чагаалар чорутканда, оларның медээлерин хоойлуга чөрүштүр ажылгаар чорукту болдурбазы-биле, хуу медээлерге хамаарышкан хоойлужудулганы хажыдар чоруктуң нептерээни-биле холбаштыр уруглар Соок-Ирейже бижээн чагаазынга бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, назы-харын, бажыңының адресин

болгаш школазының адресин, өөренип турар клазын айтырын болдурбазынче кичээнге салырын сүмелеп тур бис. Адын, назы-харын айтырга-ла чедер.

Соок-Ирейже бижир чагының майы Интернетте vk.com/rkn деп адресе бар.

Хуу медээлер-биле ажилдап тургаш, эргелер хажытканда, дараазында адресче хомудал кириер: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың 156, каб. 201.

Тайылбырны 2-28-06 телефондан ап болур.

«Азия» көдээ ажил-агый рыногунда ветеринарлыг аптека

16 дугаар офисте. Ажилдаар шагы: 9.00-18.00

Аптекада чаа эмнер: альфамак, аверсвермек болгаш витаминнер аймаа. Инек, а хой, өшкүнүң быт, кодурунга удур эмнерни садып турар.

Харылзажыр телефону: 8-923-544-9618

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы А. М. Саая — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртин — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа),
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол),
Социал айтирылар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. А.Н. Соян, Ш.Н. Ховалыг),
Култура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору С.Ө. Ооржак, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол),
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак),
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба,
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак,
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык,
Нийти телефон — 2-30-69.

Расч. счет № 4060381090004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүттүэн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлап (Кызыл, Шетинжин болгаш Крайченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарың торларының бодалдары редакцияның туужуру дүүлөй берип болур. Айтылган санчары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш апарган боттары харылзаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефондоглар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4452.
Номерни парлаггаже дужааганы: график дугаары 21.00, херек кырында — 18.00.